

MYTHE EN MACHT

Over de kritische psychiatrie van Thomas S. Szasz.
SUN, 1984.

Wie het vandaag over de anti-psy-
chiatrie heeft, loopt het risico weinig
toehoorders bereid te vinden hier
veel aandacht aan te besteden.
Een wind die voorbijwaaid, zo lijkt
het wel. Toch is het dank zij
de anti-psychiatrische beweging met
o.a. een sterk filosofisch georiën-
teerde Laing en een op concrete
verandering gerichte Basaglia dat heel
wat discussies over 'geesteszieken'
een andere dimensie kregen en uit
de louter medische benadering
werden losgebroken. Bij die namen
hoort ook Thomas Szasz. Ken-
merkend bij het werk van Szasz zijn
zijn radicale uitspraken over het
medisch korps en zijn al even harde
therapeutische implicaties over de
verantwoordelijkheid van de patient.
Raar, voor iemand die als "Liber-
tariër" en Hayek-volgeling getypeerd
wordt.

Over deze "rare" psychiater
handelt het vrij lijvige doctoraats-
werk van Jan Pols, uitgegeven bij
SUN.

Jan Pols schetst in een eerste deel
uitvoerig de figuur en het werk van
Szasz en gaat in op dienst ideolo-
gische context. Naast deze situering
wordt in een tweede deel alle aan-
dacht gericht op de gehanteerde be-
grippen ziekte, geestesziekte, oor-
zaken in psychiatrische stoornis en
de daaruit voortvloeiende houdingen
en therapeutische consequenties. Bij
dit laatste aardig wat interessante
beschouwingen over de "collocatie"
of psychiatrie als dwang; waarbij
we ons zo kunnen verplaatsen naar
eigen context waar de medische

gefundeerdheid van de psychiatrie
samen met het verouderde rechts-
systeem ons voor vrij massale aan-
wending van psychiatrie als dwang
plaatsen. De hierin geïnteresseerde
lezer vindt bij Jan Pols hier een stevig
geargumenteerd betoog voor een
radicaal andere aanpak. Hiervoor al-
leen al lijkt dit werk ons een aan-
rader.

Maar laat me even terugkeren
naar deel 1 van dit werk, waar Jan
Pols in hoofdstuk drie de "ideolo-
gische context van de theorieën van
Szasz" schetst. Want het is net die
ideologische plaatsbepaling (neo-libe-
raal?) die bij ons zoveel vragen rond
Szasz doet oproepen. En blijkbaar
niet bij ons alleen. Naar aanleiding
van een interview in Humo (septem-
ber 1984) verschenen enkele lezers-
brieven waarbij men allesbehalve ge-
lukkig deed over Szasz.

"Ik geloof dat mensen als Szasz
in ruime mate de revolve tegen de
psychiatrie recupereren en zodanig
ombuigen dat zijzelf een veel groter
gevaar gaan betekenen dan de klassie-
ke psychiater met zijn barbaarse
methodes."

Wat wordt Szasz verweten? Zijn
doorgedreven vrijheidsbegrip en de
klemtoon op een altijd aanwezige
verantwoordelijkheid brengen hem
immers tot een consequente prak-
tijkhouding waar veel hulpverleners
mee in de knoei komen.

In dit hoofdstuk gaat Pols in op
Szasz waardenhantering bij begrippen
als "vrijheid", "individualisme", ...
En vrij fundamentele waardengeving

volledig ingebet in de ideologische context van het libertarische begrippenarsenaal.

En net zoals het ook daar veelal gaat om extreem doorgetrokken en in ideaaltermen geformuleerde inhouden, die pas op hun waarde geschat kunnen worden: in hun concrete politieke praktijk (cfr. het neo-liberalisme) gaat het bij Szasz ook om op het eerste gezicht aanvaardbare theoretische premissen die echter in hun therapeutische consequenties leiden tot onhoudbare nieuwe "vrije" marktmechanismen in het psychiatrische domein. Voor de kritiek op deze neo-liberale beginselen verwijst ik naar andere publicaties die hun geldigheid ook ten

aanzien van T. Szasz behouden. De commentaar door Pols geformuleerd houdt reeds heel wat verwijzingen in die richting in. De geïnteresseerde lezer vindt bij Jan Pols een helder en zeer volledig overzicht van de figuur, het werk en het gedachtengoed van Szasz. Een studie die echter veel discussies oproept en waaruit duidelijk blijkt dat de anti-psychiatrische beweging nooit een eenheidsbeweging werd, alleen al, en dit wordt door Pols duidelijk aangegeven door de zo verstrekkende verschillende basisstellingen waar de diverse "kritische" psychiaters zich min of meer expliciet op beroepen.

Raf Vandenbussche

AESTHETIK DES WIDERSTANDS. Roman

Peter Weiss

Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1981.

Het gebeurt zelden dat iemand er in slaagt, de belangrijkste facetten van zijn leven, denken en handelen in één afgewerkt "Gesamtkunstwerk" te verenigen. Peter Weiss stierf kort na het beëindigen van deze driedelige roman, die evenzeer een esthetische theorie kan worden genoemd als een bezinning over de politieke vragen van deze eeuw. Weiss, die bekend geraakte als de auteur van *Marat Sade*, beschrijft in de bijna 1.000 bladzijden van *Aesthetik des Widerstands* een soort wensbiografie, een leven dat hij, technisch gesproken, inderdaad zou kunnen hebben geleid, en brengt zijn romanheld daardoor in contact met een reeks sleutelfiguren uit de politieke en culturele geschiedenis tussen 1937 en 1946. Als arbeiderskind staat hij tijdens de eerste jaren van het Hitlerregime al automatisch in de oppositie, links van zijn eerlijke sociaal-democratische vader. Hij vertrekt

naar Spanje, waar hij in de Internationale Brigaden eindelijk eens van man tot man tegen het fascisme zal kunnen vechten, en ontdekt dan stilaan de malaise die in die dagen binnen het Kominternkamp aan het etteren was (de onbegrijpelijke houding van de Sovjet-Unie tegenover de Spaanse loyalisten en Franco, de verdwijningen, processen en bekentenissen in Moskou). Weiss beschrijft tegelijkertijd de vandaag nog schokkende manier waarop de communisten in Spanje en elders al die lastige vragen verdrongen (en de beslissingen van Stalin goedpraatten) en de ondergrondse twijfel die ondanks alle partijtrouw vanaf dat moment in het communistische kamp is blijven hangen. Na de gedwongen afreis van de Brigades verblijft hij een tijdje in Parijs (ontmoeting met de toen al verdacht gemaakte Willy Münzenberg) op weg naar Zweden, waar hij in dienst staat

van de Komintern en de KPD in ballingschap.

In Stockholm ontmoet hij de vluchtende Brecht, met wie hij aan een nooit afgeraakt stuk werkt en de activiteiten beschrijft van Duitse communisten die op illegale verkenning naar Duitsland reizen (Lotte Bisschop e.a.). Eén van de ontroerendste hoofdstukken uit dit derde deel is het verhaal van de ondergang en terechtstelling van de verzetslieden van de "Rote Kapelle". De plot eindigt met de mislukking van de Duitse oppositie in ballingschap, om tot een akkoord te komen over het politiek en sociaal model van een post-Hitler Duitsland, waarmee al in 1944-45 de onvermijdelijke splitsing vastlag.

Deze politiek-biografische plot is slechts één van de niveaus van de roman. Want elke levensfase wordt a.h.w. geïllustreerd door uitvoerige en penetrante analyses van kunstwerken uit de verschillende periodes van de kunstgeschiedenis: onder meer de friezen van het Pergamonaltaar in Berlijn, Picasso's Guernica, Géricaults "Le radeau de la Méduse", een Pieta van Mantegna, Franse en Russische realisten, de wandtapijten van het Musée de Cluny (La dame à l'Unicorne) en "Dulle Griet" van Breugel. Deze analyses vormen, samen met het persoonlijke en het politieke verhaal, een derde stramen dat met beide andere vervlochten is tot een fuga-achtige compositie, die gedragen wordt door de unieke stijl van Weiss, die we al uit zijn stukken (*Marat/Sade* en *Die Ermittlung*) kenden.

Voor iemand die zich niet serieus

met de politieke en ethische vragen van Europees links beziggehouden heeft, zal deze verbinding van esthetische theorie met de dagelijkse politieke praktijk wellicht raadselachtig of zelfs kunstmatig overkomen. Maar als we alle aspecten van het werk (de wensbiografie, de kunsttheorie, de politieke ontwikkeling) hun volle gewicht willen geven, merken we dat hier geen enkele moeilijke vraag uit de weg gegaan werd en dat hier een aanzet ligt tot een marxistische "theoretische praktijk" (Althusser) die veel verder gaat dan de tot nog toe bekende modellen van Lukács tot Goldmann en Jameson. Politiek gezien is het noch de autobiografie van een ontgoocheld communist noch de koppig-blinde geloofsbelijdenis van iemand die trouw gebleven is. Samen met de ik-figuur doorlopen we alle stadia van jeugdig en vanzelfsprekend engagement, over periodes van totale depressie en afkeer, tot een punt, waar de historische Peter Weiss zich op dat (late) ogenblik in zijn leven ook bevond: er bestaat niet alleen geen tegenstelling tussen een radicale, progressieve politieke levenshouding en een esthetisch engagement, maar zonder deze beide componenten verarmt de politiek tot "strategie en tactiek" of wordt de kunst grotendeels irrelevant.

Het is dit eindpunt dat deze roman eerder tot een begin maakt van een nieuw bewustzijn dan tot een (rijke) terugblik op het leven van een merkwaardig kunstenaar en militant.

Ludo Abicht

EEN GULZIG LEVEN

Piet Vermeylen

Kritak, Leuven, 1984 (Reeks Het Geheugen)

Bij het doorbladeren van Vermeylens memoires kan men zich nog eens de vraag stellen — zoals bij alle memoires trouwens — of de auteurs ervan zich in hun oude dag niet vermeien in de herinnering aan de tijden toen ze gelukkiger waren. Het resultaat is dan ook een eerder rooskleurig, plezierig geschreven maar dikwijls anekdotisch en weinig gestructureerd levensverhaal, dat draait rond jeugd en universiteitsjaren met Vermeylens korte passage in de K.P., de advocatuur, zijn diverse activiteiten in het kielzog van de Belgische regering in ballingschap te Londen tijdens de tweede wereldoorlog, zijn sprong naar het ministerschap van Binnenlandse Zaken in 1947, later naar Justitie en Nationale Opvoeding en tenslotte zijn S.P.-, mensenrechten- en pro-Israëlische werking in de laatste jaren.

Vermeylen oogt leuk, maar eigenlijk is wat hij schrijft niet erg verhelderend voor de geschiedenis van de periode waarin hij politiek actief was. De indruk die men bv. krijgt van de "gouden" naoorlogse jaren — alles best in de beste der werelden —, is die indruk wel juist? Geen kwaad woord over het geheugen van de auteur, misschien wel over zijn retrospectief gebrek aan oordeel.

Goed, dit is natuurlijk geen geschiedeniswerk, maar het verhaal van een man die meer dan een halve eeuw gebeurtenissen beschrijft die hij meeleefde en waarin hij ook zelf actief deel

had.

Gelukkig ontsnapt Vermeylen wel aan de twee valkuilen voor politieke memories: de monumenten aan het doorzicht van hun auteur of de afrekeningen in regel. In zijn "gulzig leven" had hij wellicht de aard niet om een apologie of een pamflet te schrijven.

Het is dus best een aardig boek geworden, maar geïnteresseerden in de periode lezen toch beter Witte en Craeybeckx (1). Memoires-fans kunnen dan misschien wel opwerpen dat beide profs "slechts" theoretisch tewerk gaan (geschiedenis is iets wat nooit gebeurd is, beschreven door iemand die er niet bij was — of dergelijke doodoeners) maar de geschiedenis wordt het meest vervalst (onwillekeurig wellicht) door hen die haar maken.

Dit is natuurlijk geen rekvisitoor tegen het schrijven van memoires, maar wel een waarschuwing om ze eerder als bijkomend materiaal te gebruiken bij een serieuze bestudering van de drie "klassieke" conflictassen ("politiek" links en rechts, Vlaams en Waals, clericaal en anti-clericaal) in een bepaalde periode van de recente Belgische geschiedenis. En dán kan men iets doen met het "ongelooflijk (aantal) namen, gebeurtenissen, terreinen, ideeën en beslissingen" (zoals op de flap vermeld) in Piet Vermeylens memoires.

Dirk Martin

1. E. WITTE / J. CRAEYBECKX. *Politieke Geschiedenis van België*. Spanningen in een burgerlijke democratie. Standaard W.U., Antwerpen, 1981.

WESTERS MARXISME ALS SOCIALE WETENSCHAP SUN, 1984.

Marx' eigen methodoloog. Bespreking van Jan van Dijk's "Westers marxisme als sociale wetenschap"
door Dany Jacobs

1. Marxisme en sociologie.

Bijna op de dag tien jaar nadat Göran Therborn zijn proefschrift "Science, Class and Society" (1976, London, New Left Books) verdedigde, promoveerde Jan van Dijk vorig jaar bij dezelfde Therborn met zijn "Westers marxisme als sociale wetenschap". Dit laatste werk is in zekere zin een vervolg op het eerste. Ook in Van Dijk's werk staat de specificiteit van de marxistische sociaal-wetenschappelijke onderzoekstraditie immers centraal.

Therborn verdedigde elf jaar geleden dat de benadering van het marxisme zo specifiek is dat zij eerder een aparte sociale wetenschap dan een paradigma binnen bijvoorbeeld de sociologie of de economie is. Therborn's benadering was vooral interessant omdat hij het historische kader schetste waarbinnen economie, sociologie en marxisme ontstonden en daarbij aangaf wat zowel de centrale problematiek als de belangrijkste determinatie-patternen ervan waren.

Het probleem dat ik met Therborn's verhaal echter had was dat hij de sociologie en de economie, ondanks de diversiteit die hij beschreef, toch als vrij coherente benaderingen opvatte, waarmee het marxisme dan wel moest contrasteren. Een andere aanpak zou al sneller een continuüm of een matrix met meerdere dimensies te zien geven.

Ook al is van Dijk's invalshoek een hele andere dan die van Therborn — methodologisch i.p.v. historisch — hij blijft aan Therborn's polariserende benadering vasthouden, zij het dat hij, wetenschapstheoretisch gezien, op zijn minst een correctere termi-

nologie gebruikt door over 'onderzoekstradities' te spreken. Maar juist door deze laatste terminologie dreigt de tegenstelling tot de sociologie — de economie komt bij hem niet aan bod — te vervagen. Bovendien moet hij dikwijls toegeven dat het marxisme kan leren van bepaalde meer 'sociologische' onderzoekstradities of dat bepaalde scholen in de sociologie belangrijke uitgangspunten van het marxisme hebben overgenomen.

Ook al ga je niet akkoord met dit vertrek- en eindpunt, dan nog kan de polariserende methode interessant zijn als heuristisch hulpmiddel om verschilpunten tussen verschillende 'onderzoekstradities' in kaart te brengen. Dit is het standpunt, van waaruit ik het boek kort wil overlopen.

Wat is nu het essentiële verschil tussen de sociologische en de marxistische benadering? Ik veronderstel dat veel sociologen vlug hun antwoord klaar hebben: de sociologie is een empirische wetenschap, het marxisme is een vooropgezette, deductieve theorie. Ook al zegt van Dijk dat niet zo expliciet, het is zijf bedoeling deze stelling te ondergraven. Hij probeert aan te tonen hoe diep-wetenschappelijk en empirisch de marxistische methode wel is, of althans kan zijn. Hij wordt daarbij geruggesteund door de herleving van een marxistische sociaal-wetenschappelijke praktijk gedurende de laatste vijftien jaar, een ontwikkeling die overigens ook door Therborn gesignaleerd en beschreven is (1). Hij benadrukt dit overigens — volgens hem zijn het juist de groepen binnen het marxisme die niet tot concreet on-

derzoek overgegaan zijn, die in crisis geraakt zijn — en door de vele wijzigingen naar deze onderzoekspraktijk is zijn dissertatie er tevens een goed overzicht van geworden (zij het met zekere beperkingen, zie verder).

Maar hoezeer hij ook op deze empirisch-wetenschappelijke herleving de nadruk legt, toch heb ik de indruk dat ze in eerste instantie niet meer dan een morele ruggesteun geweest is. Want het blijft Marx, naar wie van Dijk steeds terugkeert om de methodologische grondprincipes van de marxistische onderzoekstraditie te reconstrueren. Aangezien Marx die principes nooit neergeschreven heeft, meer nog, ze voor zichzelf ook niet volledig geëxpliciteerd heeft, blijft dat een hachelijke onderneming. Van Dijk moet dan ook op twee fronten strijden: enerzijds aantonen dat hij, ondanks de vele tegenstrijdigheden bij Marx zelf, een (meer dan) plausible interpretatie biedt voor de centrale methodologische principes van diens wetenschappelijke praktijk; anderzijds het gevecht aangaan met niet de minst knappe bollen, waaronder om te beginnen Engels, die andere interpretaties naar voren geschoven en in hun eigen praktijk ten uitvoer gebracht hebben.

Van Dijk stond bij zijn taak gelukkig niet alleen. Zonder de centrale inbreng van de Engelse 'kritisch realistische' wetenschapstheoretici — bij de marxisten o.a. vertegenwoordigd door Roy Bhaskar en Gregor McLennan — zou hij waarschijnlijk zijn taak niet tot een goed einde hebben weten te brengen. "Deze theorie stelde ons in staat een over jaren verzamelde kennis van de in marxistisch onderzoek gehanteerde methode te ordenen en in een samenhangend geheel te brengen" bekennt van Dijk op p. 17. Bhaskar en McLennan zijn dan ook de schrijvers waarvoor hij bij mij de meeste apptijt gewekt heeft.

Pas vanaf de tweede helft van het

boek, als van Dijk bij de meer concrete onderzoeksmethoden en -technieken aanbeldt, komt de hedendaagse marxistische wetenschapspraktijk meer op de voorgrond, zij het vooral via methodologische discussies. Wie meer inhoudelijk geïnteresseerd is — met name de titel van het boek wekt op dit punt ten onrechte grote verwachtingen — komt bedrogen uit. Meer dan even nippen aan de lekkernij wordt het niet.

Maar ik loop vooruit... Vooraleer ik aan de systematische bespreking van het boek begin, moet ik echter nog iets zeggen over de structuur ervan. En om die te begrijpen is het nodig te weten wat van Dijk onder een '(historische) onderzoekstraditie' verstaat — een begrip dat nauw verwant is aan Lakatos' 'onderzoeksprogramma', maar waarvan hij vindt dat het een te grote interne samenhang veronderstelt. Een volledig ontwikkelde (historische) onderzoekstraditie omvat volgens hem — waarbij in eerste instantie de nadruk ligt op de elementen en pas daarna op hun eventuele samenhang:

- een *object* of problematiek met favoriete onderwerpen en daarbinnen een reeks theorieën;
- een *methode* die gebaseerd is op een (sociale) ontologie en een kennistheorie en bestaat uit een methodologie, een methode in de engere zin en concrete onderzoeksvormen, methoden en technieken;
- een *praktijk* als reeks van exemplarische onderzoeken die de zichtbare werking en resultaten van de traditie vormgeven (p. 15, 346).

Hiermee zijn de drie grote delen van het boek al aangegeven. Ik behandel ze ook in die volgorde.

2. Het object van het marxisme

Volgens Therborn ontstond de sociologie in eerste instantie uit reactie op de ontwrichtende werking van de burgerlijke en daarmee sa-

mengaand de industriële revolutie. Zowel de staat als de religie hadden gefaald. Het kwam er nu op aan een nieuwe maatschappelijke consensus te ontwikkelen. In die zin noemt Therborn de sociologie een nieuwe soort politieke theorie. De Duitse marxist Veit-Michael Bader benadrukt het feit dat de sociologie de noodzakelijke aanvulling was op het methodisch individualisme van de liberale economie. Ze nam deze laatste wel aan als gegeven, maar ontwikkelde tevens daartegenover een methodisch anti-individualisme.

Hieruit leidt van Dijk de drie centrale 'coördinaten' af, waarlangs de sociologie vorm krijgt :

- de ideologische gemeenschap (Therborn beperkt zich tot dit aspect): Durkheim en Weber zijn hiervan ontegensprekelijk de grootste vertegenwoordigers;

- de geabstraheerde mens-mens verhoudingen (G.H. Mead, Simmel, het symbolisch interactionisme; de spelen ruiltheorieën);

- de maatschappij als een systeem van groepen (Pareto, de conflictosociologie, de systeemtheorieën).

Deze coördinaten kunnen overigens ook gecombineerd worden. Het functionalisme combineert bijvoorbeeld de eerste en de derde. In alle gevallen wordt echter duidelijk dat het object van de sociologie in eerste instantie abstract-formeel is: de speurtocht naar het 'specifiek sociale' als object voor een nieuwe wetenschap.

Bij het marxisme primeert daarentegen het materiele object: de studie van de moderne kapitalistische maatschappij in haar diverse aspecten. Marx verweet Hegel, Proudhon en de klassieke economen dan ook dat zij de abstracties centraal stelden, dat zij ahistorisch te werk gingen. In zijn kritiek op Hegel gaf Marx diens abstracte begrip 'burgerlijke maatschappij' dan ook steeds meer een concrete inhoud: het kreeg een klasse-inhoud, de anatomie ervan

werd in de politieke economie gezocht, etc.

Marx was natuurlijk geen pure empirist. Niet voor niets is hem zo dikwijls zijn herhaaldelijk teruggrijpen naar een abstract niveau aangevreven. Men zou kunnen stellen dat ook Marx de verhoudingen in de burgerlijke, kapitalistische maatschappij centraal stelde. Maar ook hier blijkt het verschil met de sociologen. Marx benaderde de maatschappelijke verhoudingen immers niet vanuit een (methodologisch) individualistische invalshoek (zoals Weber), noch vanuit een collectivistische (zoals Durkheim), maar wel vanuit een relationeel gezichtspunt. De sociale betrekkingen waren daarbij echter minder abstract dan de eveneens relationele sociale betrekkingen bij Simmel en Mead. Het waren 'productieverhoudingen' — weliswaar een abstract begrip, maar toch steeds aan een concreet-historisch object en uitgangspunt gebonden.

Van Dijk benadrukt dan ook dat Marx zijn abstract, formeel object slechts kon formuleren in functie van zijn concreet, materieel object. Het accent ligt hier duidelijk anders dan bij de 'sociologen'. Dit wordt ook duidelijk als je de uitzonderingen onder de laatsten bekijkt. Sociologen als de Tocqueville, Veblen, Mannheim gingen ook in eerste instantie uit van een concreet-historisch object. Toch konden ze meestal de neiging niet bedwingen om snel te gaan veralgemenen. Weber stond op dit punt waarschijnlijk nog het dichtst bij Marx.

Weber was hier zelfs nog radicaler, want ook Marx kon het veralgemenen meer dan eens niet laten — iets wat van Dijk toegeeft —, zij het dat uit zijn werknotities steeds blijkt hoezeer hij die veralgemeningen zelf relativeerde. Van Dijk komt dan ook tot de boude bewering "dat niet alleen Marx, maar ook Engels explicieter aandacht zou hebben besteed

aan problemen van generalisatie en systematisering, als zij hadden voorzien welke tragische misverstanden zich achter het etiket historisch materialisme zouden gaan verschuilen" (p. 94). Dit leidde Hans Achterhuis, in zijn bespreking in "De Volkskrant", tot de opmerking dat van Dijk blijkbaar nog marxistischer dan Marx is.

Het is natuurlijk niet te verwonderen dat de onduidelijkheid van Marx op dit punt later binnen het marxisme tot vele 'terugvallen' in een meer 'sociologische' methodiek moest leiden, die van Dijk een doorn in het oog zijn. Zo blies bijvoorbeeld de 'dialectisch materialistische' traditie (vanuit Engels over de hele Tweede Internationale naar het stalinisme) de betekenis van Marx' veralgemeningen buitenmatig op. En ook hedendaagse marxisten zoals Cohen en Habermas vormen het marxisme elk op hun manier om tot een algemene maatschappelijke evolutietheorie.

Van Dijk is overigens niet geheel tegen het formuleren van wetmatigheden. In het tweede deel zal hij onder het kopje 'geschiedenis en structuur' nagaan wat het karakter van 'wetten' in de sociale wetenschappen in het algemeen en het marxisme in het bijzonder kan zijn. Ook daar benadrukt hij echter dat algemeenheid en verklaringskracht bij Marx de neiging hebben in tegengestelde richtingen te lopen.

3. De methode van het marxisme

De eerste helft van het tweede deel van van Dijks boek, dat over de methode, is naar mijn mening het interessantste en meest vernieuwende. Van Dijk stond hier voor een dilemma. In het eerste deel had hij zojuist betoogd dat het marxisme een inhoudelijke, op een specifiek, historisch materieel object gerichte en geen abstracte of formele metho-

de eigen is. Vandaar zijn huiver voor het systematiseren en formaliseren van die methode, waarbij onvermijdelijk juist de formele aspecten naar boven komen. Van Dijk vindt dat dit echter toch maar eens moet gebeuren, omdat het marxisme anders haar geloofwaardigheid als wetenschap dreigt te verliezen. Het doel moet echter het begrijpelijk maken van een onderzoekspraktijk zijn en niet het opstellen van een receptenboek.

Na op een zeer genuanceerde wijze een aantal marxistische basisprincipes — materialisme, dialectiek, totaliteit, praxis — uitgelegd te hebben gaat van Dijk over op de bespreking van de affiniteit van het marxisme met de *kritisch realistische wetenschapstheorie*. Kenmerkend voor deze laatste is vooral de combinatie van ontologisch realisme — er bestaat een werkelijkheid onafhankelijk van de mens — en epistemologisch relativisme — alle opvattingen zijn maatschappelijke/menselijke produkten en dus voorbijgaand. Parallel heeft het marxisme zich altijd afgezet tegen zowel vulgair materialistische weerspiegelingstheorieën als tegen puur subjectivistische of conventionalistische opvattingen.

Interessant in dit verband is ook Bhaskars opvatting over de verschillende ontologische domeinen. Bhaskar onderscheidt de volgende domeinen en hun inhoud: voetnoot 2. Op basis van dit schema kan men bijvoorbeeld begrijpen hoe een experiment functioneert: men tracht gebeurtenissen te manipuleren die empirisch meetbaar zijn om causale mechanismen bloot te leggen. Maar terzelfdertijd wordt duidelijk dat de uitspraken, die op basis van deze empirische bevindingen gedaan worden, gerelativeerd moeten worden, want:

- mechanismen kunnen bestaan zonder dat ze uitgeoefend worden (zij liggen als het ware stil, maar kunnen in principe geactiveerd worden);

- mechanismen kunnen uitgeoefend worden zonder dat zij gerealiseerd worden (zij worden 'geblokkeerd' of gemodificeerd door andere mechanismen);

- mechanismen kunnen gerealiseerd worden zonder dat zij waargenomen worden (de werkelijkheid wordt in het realisme niet beperkt tot het observeerbare).

Hiermee wordt een kritiek mogelijk op zowel het empirisch realisme (bijv. Popper), als op het positivisme. Bij het eerste schrompen de drie domeinen tot het eerste samen; bij het tweede wordt dit nog verder gereduceerd tot 'feiten'. Bhaskar stelt terecht dat empirische generalisaties niet meer dan 'proto-wetten' zijn. Er is geen absolute zekerheid over causaliteit uit af te leiden en elke poging tot verklaring bevat dan ook elementen van speculatie en intuïtie. Het is duidelijk dat Marx met zijn onderscheid tussen 'wezen' en 'verschijningsvorm' er een soortgelijke gestratificeerde werkelijkheidsopvatting op na hield.

Dit inzicht mag er natuurlijk niet toe leiden dat men de empirische fase van het onderzoek in puur giswerk vervalt. Van Dijk neemt juist veel moeite een soort ideale onderzoekscyclus te ontwerpen waarbij men verschillende keren heen en weer gaat tussen het concreet en het abstract niveau, eerst om empirische patronen — 'protowetten' — op het te spoor te komen en vervolgens via analyse en modellering tot een begin van theorie te komen. Uit Marx' vele werknotities blijkt dat hij inderdaad op een soortgelijke wijze te werk ging. Marx' voorbeeld toont echter ook aan dat het een tijdrovende bezigheid is. Wie de tijdsdruk kent waaronder tegenwoordig het meeste onderzoekswerk lijdt, beseft hoe moeilijk het is dit soort wetenschappelijk ideaal te benaderen.

De volgende stap die van Dijk zet is zeer pragmatisch en eenvoudig, maar daarom niet minder belang-

rijk. Hij is nu juist over de helft van zijn boek en ontwerpt voor de verdere systematisering ervan drie fundamentele onderzoekstypes: het theoretisch-analyserend, het historisch-beschrijvend en het actiegericht onderzoek. Dit zijn ideaal-typen. Er zijn in de werkelijkheid dan ook veel tussenvormen. De benaming ervan mag overigens ook niet tot het misverstand leiden dat de eerste vorm niet op empirie gebaseerd is of dat bij de laatste twee vormen de theoretische component onbelangrijk zou zijn.

Dit onderscheid is zo belangrijk omdat een aantal discussies tussen verschillende marxistische richtingen — 'theoretici' versus 'empiristen', 'structuralisten' versus 'historicisten', etc. — ermee verduidelijkt kunnen worden. Meestal was een belangrijk element in deze discussies immers dat men slechts een vorm van onderzoek binnen het marxisme als legitiem wenste te beschouwen, terwijl van Dijk terecht het bestaansrecht en de noodzaak van verschillende onderzoekstypes pleit. Daarmee worden de genoemde tegenstellingen natuurlijk niet volledig weggevlakt — het debat tussen de Engelse historici Thompson en Anderson ging bijvoorbeeld over de rol en precieze inhoud van bepaalde theoretische concepten bij hun onderzoek — maar de kans is groter dat de rationele kern ervan duidelijker voor het voetlicht treedt.

Van Dijk gaat dan voor de drie types na op welke fase van zijn ideale onderzoekscyclus de nadruk ligt, hoe de relatie met andere vormen van praxis — een correctere formulering dan de klassieke theorie-praktijk tegenstelling — is, welke andere wetenschaps- en waarheidsopvattingen het meest met de kritisch-realistische concurreren, etc. Deze uitwerking vind ik zeer interessant omdat men de populariteit van verschillende soorten marxistisch onderzoek bij verschillende types marxisten ermee

kan begrijpen. De activisten houden meestal van de actiegerichtte onderzoeken en voorzover ze van geschiedenis houden van de soms indrukwekkende historisch-beschrijvende studies. Mensen die aangetrokken worden tot de theoretische finesses van het marxisme daarentegen hebben al gauw de neiging het actiegerichtte onderzoek niet ernstig te nemen en het historisch-beschrijvende hoogstens als opstapje te zien tot de theoretische analyse. Dit wordt ook duidelijk uit de fase van de onderzoekscyclus waarop in de verschillende types volgens van Dijk de nadruk ligt: bij het actiegerichtte onderzoek op de probleemformulering zelf; bij het historisch-beschrijvende in eerste instantie op de beschrijving en daarnaast op het zoeken van empirische patronen en een begin van analyse; bij het theoretisch-analysisch onderzoek op modelbouw en verklaring.

In het laatste hoofdstuk van Deel 2 bespreekt van Dijk dan de voornaamste onderzoeksvormen en -technieken die voor de drie types van belang zijn. Ik heb echter de indruk dat hij vanaf dit punt steeds meer angst begon te krijgen dat zijn boek te dik zou worden. Het wordt dan ook steeds meer gekenmerkt door kortademigheid en een stijl die sterke overeenkomsten met die van het telegram begint te vertonen. Dat is jammer, want de methodoloog van Dijk geeft alvast de indruk op dit vlak veel te vertellen te hebben.

Tot slot van dit hoofdstuk en deel tracht hij dan nog een aantal algemene principes te formuleren, die het marxistisch onderzoek als geheel kenmerken. De belangrijkste zijn: het combineren van methodes en een zekere voorkeur voor het verwerken van bestaand materiaal van uiteenlopende soort — beide vanuit de totaliteitspretentie die het marxisme waar tracht te maken — en voorzover men aan veldonderzoek doet; het

herkennen en benutten in plaats van het trachten elimineren van de reactiviteit 'vanuit het veld' die dergelijke onderzoekssituaties kenmerkt.

4. De wetenschappelijke praktijk van het marxisme.

Bij het begin van Deel 3 is van Dijk reeds op p. 301 aanbeland en op de resterende 82 bladzijden probeert hij de cirkel rond te maken door nog iets te zeggen over de praktijk van het marxisme — zoals wij zagen het derde noodzakelijk element van een onderzoekstraditie. Het bevat nog twee hoofdstukken: een eerste over het onderzoek naar klassen en klassebewustzijn als voorbeeld, en een tweede over de evolutie van de marxistische onderzoekstraditie van Marx tot heden. Men zal begrijpen: dit is van het goede teveel. De telegramstijl wordt ten top gedreven en wie — zoals ik — nogal veel verwacht had van dit hoofdstuk komt bedrogen uit. Van Dijk had hier veel kunnen leren van zowel Eddy Merckx, die altijd benadrukte dat men op tijd moet weten te stoppen, als van zijn eigen leermeester Karl Marx, van wiens werk juist door het onafgewerkt karakter ervan zo'n grote charme uitging.

In het eerste hoofdstuk worden vijftien recente onderzoeken over klassen en klassebewustzijn besproken — 6 van het eerste onderzoekstype, 7 van het tweede en 2 van het derde —, teveel om er een precies beeld van te krijgen. Duidelijk wordt wel dat je van goede huize moet zijn om de toets van van Dijks kritiek te doorstaan — op dit punt zet dr. Jan van Dijk onmiskenbaar een keiharde marxistische traditie verder. Ik hoop dat hij dit hoofdstuk ooit eens tot een afzonderlijk boek wil uitwerken, want het onderwerp interesseert mij erg en de aanpak is veelbelovend.

In het tweede deel verdedigt hij eerst en vooral zijn begrip 'onder-

zoekstraditie' tegenover de opvattingen van Kuhn, Lakatos en Laudan — iets wat in het begin van het boek meer op zijn plaats was geweest — en tracht er vervolgens een aanzet tot 'marxisme van het marxisme' mee op te zetten. Zijn reconstructie van de geschiedenis van het marxisme is echter te summier en bevat mede daarom teveel 'gaten' en eenzijdige opmerkingen om bevredigend te zijn en de confrontatie met de reconstructies van Kolakowski en Commers aan te kunnen, ook al kar ik me vinden in verschillende van zijn kritieken op deze benaderingen. Het marxisme is inderdaad minder samenhangend en eenduidig dan Kolakowski en zelfs Commers veronderstellen en van Dijk kan er terecht op wijzen dat 'ondanks alle crisisverschijnselen en 'in memoirs' een nieuwe sociaal-wetenschappelijke marxistische onderzoekstraditie het licht heeft gezien.

Toch is ook van Dijk niet overdreven optimistisch; de economische crisis, de impasse van de arbeidersbeweging en uiterst links, de rentabilisering van de universiteiten en het wetenschappelijk onderzoek: het zijn donkere wolken die zich samenvakken en de marxistische academici moeten er zich op voorbereiden hun werk buiten de muren van de universiteiten voort te zetten. Zij die binnen blijven lopen het gevaar terug te vallen in de filosofische problematiek van de eerste generaties 'westerse marxisten' of zich verregaand aan te passen aan de academische structuur, arbeidsdeling, werkwijze en wijze van theorievorming die wij gedurende het grootste deel van het boek als tegenhanger van de marxistische methode hebben leren kennen. Nu maar hopen dat de werkelijkheid ook deze deterministische gedachtengang te vlug af zal zijn.

Dany Jacobs

1. Deze tekst werd vorig jaar door *Toestanden* in het Nederlands uitgegeven: G. THERBORN, *Recente ontwikkelingen in het marxisme. De opkomst van het sociaal-wetenschappelijk marxisme en de problemen van de klasse-analyse*, 1984, Antwerpen, Toestanden-cahier nr. 2.

